

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ФИЛОСОФСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ“

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертационен труд
на тема

ТЕОСОФСКИ АЛТЕРНАТИВИ НА РИСКОВОТО ОБЩЕСТВО

**за придобиване на образователна и научна степен
„доктор“**

По професионално направление – 2.3 Философия

Научна специалност – Социална философия

Дисертант: Анна Делчева Кълцева

Научен ръководител: доц. Антоанета Николова

Благоевград, 2020

ОБЕМ И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедрата по „Философски и политически науки” към Философския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград на 15.09. 2020 г.

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и е с обем 213 страници. Има и едно приложение от 35 страници, което не е включено в този обем. В увода се аргументира актуалността на темата, обекта, предмета и задачите на изследването. Всяка глава е организирана с няколко точки. В заключението са представени основните изводи. Библиографията включва 164 литературни източника, от тях цитирани са 130, а 35 са използвани, без да са цитирани. 65 са заглавията на български език, 9 на английски, 43 – на руски. 12 са изцяло интернет базираните източници.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 26.11.2020 от 10 часа

в ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград

1. Актуалност и значимост на изследването

Социално-философските аспекти на теософията, представени в основния труд на Елена Блаватска „Тайната доктрина“ и в нейния „Ключ за теософията“, както и концепцията „Рисково общество“ са неизследвани досега области. В своята съвкупност от идеи и дискурси те са предизвикателство, което отговаря на интересите на докторанта - от една страна към теософската проблематика, а от друга – към процесите в съвременното общество, проблемите в него и възможностите за преодоляването им.

Стремежът към създаване и утвърждаване на общество на реда, спокойствието, благосъстоянието, мира и сътрудничеството има вековни корени както в развитието на държавното устройство на страните по света, така и в интелектуалната мисъл и действие на човечеството, проявена в стотици страници, оставени в наследство от най-добрите умове както на Запад, така и на Изток, както на Север, така и на Юг. Но вековете история на държавите и постиженията на научната мисъл от дълбока древност до първите десетилетия на 21 век не създават общество на спокойствието, мира, реда и сигурността. В сегашната ера на глобализация¹ човешката цивилизация² заплашва сама себе си от унищожение, превръщайки в ценност потребителското общество на материално благополучие, егоцентризъм, власт и влияние. Това не са ценности, а предпоставки и условия за още по-голямо отчуждение, агресия, несвобода, нетърпимост между хората. Разделението на международно ниво е белязано от непрестанно усъвършенстване на оръжията, независимо от проблемите с климата, локалните войни, недостига на ресурси и глобалната несигурност. От началото на 2020 г. се добавя и пандемията от коронавирус. Заразата определя живота на всички държави и на цялото човечество, и е ярко и безспорно доказателство, че водещото измерение на световното общество в началото на третото десетилетие на 21 век е рискът.

Обединено от пандемичното разпределение на зараза с неясен произход, човечеството е разделено от страха и необходимостта от изолация, чието елиминиране създава опасност за самия живот – индивидуален, обществен, международен. Към

¹ В дисертацията се приема определението, дадено от Улрих Бек в „Що е глобализация“, където се казва, че „глобализацията е процес, при който националните държави и техния суверенитет се впитат в мрежата на транснационалните актьори и се подчиняват на властовите им възможности, на тяхната ориентация и идентичност“.

² Под „цивилизация“ в дисертацията се разбира човечеството като цяло с всички елементи на неговия живот – обществено устройство, култура, наука, и независимо от различията между отделните държави и общества.

заплашените от изчезване заради човешката дейност и глобалните климатични промени животни и растения, се прибавя и човекът, без за това да има световна война. Тази ситуация е категорична илюстрация на определението, което немският социолог Улрих Бек дава на Световното рисково общество като сбор от преки и странични следствия и ефекти от човешката дейност. В настоящото изследване се приема това определение – Рисково общество, като дефиниция за съвременната цивилизация.

До 2020 година тази цивилизация не успява да се възползва от възгледите, тезите и теориите на най-големите си умове от древността до наши дни и да установи спокойствие, мир и благоденствие на Земята. В началото на третото хилядолетие физическата свобода се заменя от психическа несвобода под влияние разпада на ценности и замяна на човешкото достойнство с цената на печалбата и материалното благополучие на всяка цена. Идеалите на античността и просвещението за истина, добро и красота сякаш са загърбени завинаги и на тяхно място се утвърждава човек и световно общество, което с лекота превръща своето достойнство в разменна монета, в стока, която се продава и купува за слава, пари, кариера³. Замяната на моралните стойности с материални в условията на пазарна финансова глобализация неизбежно поражда въпроса накъде върви светът и какво ще стане с човечеството, ако се стигне до тотално загърбване на нравствени категории, стремеж към духовно израстване и свобода.

Търсенето на отговори на този въпрос дава основание за проучване на неизследвани области на познанието и опит да се открият в тях възможности за преодоляване на моралната и духовна криза на глобализираното човечество. Така се стига до **темата** на настоящото изследване – *Теософски алтернативи на Рисковото общество*. Дисертацията изгражда общо поле за научна работа в съпоставка, анализ и синтез на същностните характеристики на теософията и рисковото общество. Формулира се една работна хипотеза, лишена от стремеж да се налага нейното приемане и предложена с желанието за обсъждане от критичната дистанция на хуманитарното знание и възможните ползи за бъдещето. *Хипотезата гласи, че съзнателната лична промяна, основана на висока нравственост и духовно развитие, води постепенно до намаляване рисковия характер на обкръжението, на средата и до промяна на рисковото общество в общност с повече разбирателство, взаимопомощ, сътрудничество, състрадание, милосърдие*. Утопичният

³ Вж. Богомилова, Н. Човекът: Разменна стойност и достойнство – В: Човек за продан. С., изд. на БАН, 2016, с. 7-54

характер на тази хипотеза може да бъде критикуван и по този начин обогатен, но нейната рационалност заслужава обсъждане и изучаване.

Актуалният характер на темата се свързва и с развитието на нови направления в науката и нови подходи към неприемани доскоро области на знанието, сред които е и теософията. Теософията е все още слабо изучена и смятана за не-наука главно заради начина на получаване на знание чрез мистичен опит. Самото название обединява смисъла на древногръцките θεός - Бог и σοφία – мъдрост или Божествена мъдрост. Различните определения се колебаят между названията „Религиозна философия“, „Модерно движение, създадено в САЩ през 1875 г. на основата на Будистки и Брахманистки теории“, „Доктрина за богопознанието“. Колебанията водят и до тълкувания на теософията в широк и тесен смисъл, като това разделение през последните години постепенно се преодолява, без да се върви в посока на единно и общоприето определение. В същото време развитието на научното знание в неговото многообразие и съвкупност в първите десетилетия на 21 век открива една нова страница – страницата на определяните като Софийни дисциплини, чието название произхожда отново от гръцкото Sophia – мъдрост. Те изучават мирозданието като цялост, като взаимосвързано и взаимообусловено единство на знание и мъдрост. По това се отличават от „логийните“ науки, чието название често завършва с „логия“ - отново от гръцкото logos/слово, учение, същност, и които изучават определен предмет вътре в неговите рамки. С всяка наука-Логия може да се посочи дисциплина-София. Така на теологията съответства теософията⁴. Това съответствие ограничава предмета на теософията, но открива възможности за пълно и подробно проучване и представяне на различните аспекти от теософското учение. Именно такова изучаване на многоплановата същност на теософията липсва в България, а в световен мащаб е очертано само началото на пътя към изследване на въпросите и темите на теософията⁵.

2. Обект, предмет и основна теза на дисертационното изследване

⁴Вж.: Эпштейн, М. Будущее гуманитарных наук. Техногуманизм, креаторика, эротология, электронная филология и другие науки XXI века. М., Рипол-классик, 2019, , на: <http://iknigi.net/avtor-mihail-epshteyn/178489-budushee-gumanitarnyh-nauk-tehnogumanizm-kreatorika-erotologiya-elektronnaya-filologiya-i-drugie-nauki-xxi-veka-mihail-epshteyn/read/page-1.html>, с. 115-118

⁵Състоянието в България и по света на научния интерес и изследвания върху теософската доктрина на Елена Блаватска е изложено в първа глава на дисертацията.

Обектът на изследване в дисертацията събира и анализира две направления – Теософията с нейните социални и философски основи, представени от Елена Блаватска в „Тайната доктрина“ и „Ключ за теософията“, и Рисковото общество, чиято същност се разкрива чрез трудовете на немския социолог Улрих Бек – „Рисковото общество“, „Световното рисково общество“, „Що е глобализация“, „Космополитен светоглед“.

Предмет на изследването са допирните точки между социалните аспекти на Теософията и Рисковото общество, общностите и произтичащите от тях алтернативи за промяна на повсеместната рискова ситуация в съвременното общество.

Поставянето на една плоскост за изследване на две големи и на пръв поглед различни области от човешкото познание – Теософията като синтез на различен от приетите в науката космогенезис⁶ и антропогенезис⁷, и Рисковото общество като социално-философска концепция за състоянието на съвременното човечество, на пръв поглед изглежда парадоксално и противоречиво. Привидните парадокси произтичат от преобладаващо метафизичния характер на теософията и от пределно конкретните измерения на Рисковото общество. Независимо от тези - в основата си формални различия - двете области на знание имат еднакъв съдържателен предмет – човекът и развитието на неговото съзнание. Оттук следват всички други основания за обсъждане на *Теософски алтернативи на Рисковото общество*. Както в Теософската доктрина на Елена Блаватска, така и в „Рисковото общество“, и последвалите трудове на Улрих Бек, се изследва и анализира средата, в която личността се формира, живее и развива. Това се прави със специфичните средства и методи на Теософията и на Социалната философия: описание, сравнение и аналогия в „Тайната доктрина“; статистически и социологически анализ и обобщение в „Рисковото общество“.

Както в теософската доктрина на Елена Блаватска, така и в концепцията на Улрих Бек за света като общество на риска, водещо е монистичното начало – съзнанието и тялото са неотделими в онтологично отношение, като водещо е съзнанието, а не материята, тялото. Този подход е по-лесно да се открие и обоснове в „Тайната доктрина“, но внимателният анализ на Рисковото общество показва, че формулираното от Улрих Бек понятие „Рефлексивна модерност“ се разгръща в подобен дискурс – водещо е съзнанието

⁶ Блаватска озаглавява „Космогенезис“ първия том на „Тайната доктрина“ и така назовава процеса на формиране на космическите тела.

⁷ „Антропогенезис“ е заглавието на втория том на „Тайната доктрина“. Наименованието обобщава процеса на възникване и еволюция на човека на Земята.

на човека от края на 20 и началото на 21 век. Съзнание, което не просто реагира на непрестанно увеличаващи се рискови ситуации във всички житейски сфери, но което търси пътища, начини и средства за справяне с рисковата действителност, и едновременно с това се отваря към другите и света, надмогвайки тясно личните си заплахи, потребности и стремежи.

3. Цели и задачи на изследването

Цел на изследването е да разкрие и покаже социално-философските аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска, които могат да се използват като възможни решения за проблеми на Рисковото общество.

За постигането на тази цел се решават следните **задачи**:

1. Да се представят научните изследвания за теософията и Елена Блаватска;
2. Да се представят критиките към личността и творчеството на Елена Блаватска;
3. Да се представят примери от науката през 20 век и началото на 21 век, които показват нови посоки и хоризонти на изучаване и развитие;
4. Да се анализират резултатите от анкета, направена от докторанта на тема „Прераждането и обществото“;
5. Да се представят основните философски аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска, изложени в „Тайната доктрина“;
6. Да се представят научните разработки за Улрих Бек и концепцията „Рисково общество“;
7. Да се обобщят основните параметри на Рисковото общество според едноименното изследване на Улрих Бек и последващи негови трудове;
8. Да се изследват общите посоки на анализ в „Тайната доктрина“, „Ключ за теософията“ и Световното рисково общество, и на тяхна база се дефинират теософските алтернативи на рисковото общество.

4. Основни източници на изследването

Основните източници на изследване са печатни и интернет базирани, и се разделят в няколко групи:

1. Книги на Елена Блаватска и Улрих Бек;
2. Книги и статии за Елена Блаватска и Улрих Бек, и техните трудове;

3. Дисертационни трудове или части от дисертации с проучвания за Елена Блаватска и Улрих Бек;
4. Книги и изследвания на социално-философски теми, обхващащи главно периода 19-20-началото на 21 век, както и историко-философска литература;
5. Анкета, направена от докторанта чрез интернет платформата survey.bg.

5. Методология на изследването

За изпълнението на поставените задачи се използва **методът на анализ и синтез** при изследване на теософската доктрина на Елена Блаватска и концепцията за Рисковото общество на Улрих Бек като съвкупности от социо-философски тези, открива се връзката между тях и се стига до изводи за възможните взаимодействия и алтернативи.

Темата се изследва с ясното съзнание за преобладаващите критики и отричане на Елена Блаватска и нейните трудове от науката и дори обявяването на теософията за лъженаука. Отрицанието произтича от смятания за окултен характер на постановките, които излага Блаватска в своя *Opus magnum*. Самата Блаватска нарича „Тайната доктрина” окултна и езотерична философия, т.е. тайно, скрито знание. Но в същото време основните положения на тази философия се представят от Блаватска, което реално елиминира техният „таен” характер и ги прави открити и достъпни както за изследователи, така и за всеки, който проявява интерес към подобно знание. Дисертацията работи с публикуваните и общодостъпни източници като „Тайната доктрина”, „Ключ за теософията” и други трудове на Елена Блаватска, и няма за цел да изследва онази част от живота на Блаватска, за която тя е хулена – проявата на свръхсетивни качества. Безспорният факт са наличните трудове на Елена Блаватска, като главният от тях е основен източник за проучване и разработване на темата на настоящата дисертация.

Знанието, което разкрива „Тайната доктрина”, не е изцяло ново и непознато. Водещите тези в него – за единството в света и вселените, за редуването на активност и покой в живота, за всеобщата свързаност, за хармонията на мъжко и женско начало, на ин и ян, за отношението дух-материя, са основополагащи както в източната мъдрост, така и в западната мисъл. Самата Елена Блаватска посочва сред източниците на „Тайната доктрина” писмените образци на древноиндийската и древнокитайската философия като Веди, Упанишади, Пурани, Идзин; използва примери и текстове от западната мисловност и се позовава на Питагор и Платон, Демокрит, Левкип, Аристотел, Амоний Сакас, Тома

Аквински, Парацелз, Декарт, Нютон, Спиноза, Фихте, Хегел, Шелинг и твърде често на Кант. В цялото изложение на „Тайната доктрина“ Блаватска дискутира, съгласява се или отхвърля и твърдения на западни учени, които са нейни съвременници като Джон Гиндал и Макс Мюлер.

Въпросът за източниците на „Тайната доктрина“ е изключително мащабна и многопосочна изследователска работа за самостоятелно научно изследване. Авторът на настоящата дисертация се ограничава само с извода, че „Тайната доктрина“ е епистемологичен мост между западната и източната философия. Това е обширна тема, която може да бъде обект на отделно проучване, докато в настоящото изследване се използват епизодични примери от този епистемологичен мост, който Блаватска прави с „Тайната доктрина“. В дисертацията се използват само отделни примери от Ведите, Упанишадите или от западната философска мисъл, които подкрепят и потвърждават постановки на „Тайната доктрина“. Но въпросът за подобни паралели в техния историко-философски аспект е също мащабен и изисква самостоятелно изследване, което не е предмет на настоящата работа.

Многообразието на източници е отличителен белег и относно въпроса с анализа на състоянието и проблемите в съвременното общество и човешка цивилизация. Богатството от гледни точки, тълкувания, мнения и предложения за промени и по-нататъшно политическо, социално, икономическо развитите също е огромна тема и предизвикателство за социално-философски изследвания. За целите на дисертацията е избран конкретен учен с неговите трудове – немският социолог Улрих Бек (1944-2015) и неговата водеща концепция за съвременното общество като рисково, която се представя и анализира в контекста на темата.

6. Научната новост на дисертационния труд

Научната новост на настоящото изследване се свързва с подхода за сравнително изучаване на метафизична и пределно конкретна област на човешкото познание – теософия и рисково общество, като възможност за генериране на идеи за решаване проблемите на съвременното човечество. Базиран върху интересите на докторанта, този подход дава възможност както за разкриване на основните положения във всяка от посочените области на знанието, така и за обединяването на най-прогресивните идеи в тях с цел обосноваване на възможни решения за подобряване на индивидуалния, социален и

обществен живот. В процеса на разработване на един подобен подход ясно се очертават същностните аспекти на всяка една от сравняваните области на знанието, като се открояват онези от тях, които имат общочовешки смисъл и значение. Именно това значение се използва като база за заключения и изводи, които доказват или отхвърлят издигнатата хипотеза. Търсят се и се откриват общности и допирни точки, без да се акцентира върху разграничението и различието, произтичащо от сферата, методите и средствата на познание. Интегрирането под знака на определена тема на общозначими постановки, значения и смисли от две области очертава и дискурси за следващи проучвания в хуманитарното знание.

Увод

Глава I - Основания за теософските алтернативи на рисковото общество

1. Орфей в история на теософията
2. Научната литература за Елена Блаватска и „Тайната доктрина“
 - 2.1. Научната литература в България
 - 2.2. Чуждоезикова научна литература
3. „За“ и „Против“ Елена Блаватска
4. Новите посоки в науката и „Тайната доктрина“
5. За метафизиката на „Тайната доктрина“ и „Рисковото общество“
6. Резултати от анкета на тема „Прераждането и обществото“
7. Изследването е необходимо

Глава II - Философски аспекти на „Тайната доктрина“

1. За трансценденталния език на „Тайната доктрина“
2. Единна реалност, Абсолют, Божествена същност
 - 2.1. Единната реалност и категорията „време“
 - 2.2. Единната реалност и категорията „пространство“
 - 2.3. Единна реалност като Единен елемент
 - 2.4. Единната реалност като Божествена същност
 - 2.5. Единната реалност като не-битие
 - 2.6. Единната реалност като ноумен на феноменалния свят
 - 2.7. Единната реалност като Абсолютна светлина
 - 2.8. Три символа на Единната реалност

- 2.8.1. Духът - световният разум
- 2.8.2. Душата – материята като Абстрактно пространство
- 2.8.3. Продължителност
- 2.9. Единната реалност като триада
- 3. Седмичността
 - 3.1. Седмичността като цивилизационен феномен
 - 3.2. Седмичността в християнската традиция
 - 3.3. Седмичността в ислямската традиция
 - 3.4. Седмичността в индийската философия
 - 3.5. Числото 7 и Буда
 - 3.6. Числото 7 в Питагорейската школа
 - 3.7. Седмичността в „Тайната доктрина“
- 4. „Тайната доктрина“ и философията на монадата
 - 4.1. Монадата в Древна Гърция
 - 4.2. Монадата срещу инквизицията
 - 4.3. Монадата на Лайбниц
 - 4.4. Монадата в „Картезиански размишления“ на Едмунд Хусерл
 - 4.5. Монадата и Източната философия
 - 4.6. Монадата в „Тайната доктрина“
- 5. Еволюцията според „Тайната доктрина“
 - 5.1. Причината за съществуването
 - 5.2. Принципът Махат
 - 5.3. Фохат
 - 5.4. Строителите
 - 5.5. Диференциация на елементите от Единния елемент
 - 5.6. Доктрина за Седмичните вериги
 - 5.7. Седемте човешки раси
- 6. Уточнения вместо изводи

Глава III - Измерения на Рисковото общество

- 1. За предвестниците на Рисковото общество
- 2. Понятието „Рисково общество“ – научни изследвания, автори, концепции

- 2.1. Никлас Луман и понятието „риск“
- 2.2. Антъни Гидънс и рискът в глобализирания свят
- 2.3. Други теории за Рисковото общество
- 2.4. Българската научна мисъл за Рисковото общество
 - 2.4.1. Дисертации, свързани с темата „Рисково общество“
 - 2.4.2. Български учени за Улрих Бек и Рисковото общество
3. Улрих Бек и същността на Рисковото общество
 - 3.1. Една концепция в развитие
 - 3.2. Основни термини и понятия в концепцията „Рисково общество“
 - 3.3. Генезис на Рисковото общество в концепцията на Улрих Бек
 - 3.4. Метафизика на рисковете
 - 3.4.1. Невидими и повсеместни
 - 3.4.2. Глобално време-пространство на Рисковото общество
 - 3.4.3. Самопроизведено и самопотребно Рисково общество
 - 3.4.4. Цивилизационният робски морал в Рисковото общество
 - 3.5. Ефектите на Рисковото общество
 - 3.5.1. Ефект на асансьора
 - 3.5.2. Ефект на бумеранга
 - 3.6. Нива на рефлексията в Рисковото общество
 - 3.6.1. Индивидуална рефлексия
 - 3.6.2. Семейната рефлексия
 - 3.6.3. Социална рефлексия
 - 3.6.4. Наука и Рисково общество
 - 3.6.4.1. Науката пази гърба на политиците
 - 3.6.4.2. Науката и ирационалността на Рисковото общество
 - 3.6.5. Политическата рефлексия и заплахите за демокрацията
 - 3.7. Субполитика, Европа и Световното рисково общество
 - 3.8. Световното рисково общество като шок от глобализацията
 - 3.9. Рисковото общество създава космополитно съзнание
 - 3.10. Изводи или алтернативите на Рисковото общество според Улрих Бек

Глава IV - Общности и алтернативи

1. Опити за практическа теософия
2. Общности
3. Индивидуализацията като интеграция
4. Безкрайността на еволюцията като алтернатива
5. За значението на понятията „причина” и „следствие”
6. За значението на понятието „превъплътяване“
7. За страданието като алтернатива
8. За преходността като алтернатива
9. За промените на съзнанието като алтернатива
10. Теософското разбиране за „добро“ и „зло“ като алтернатива
11. Теософското разбиране за „падение“ и „сатана“
12. Единство в името на общността
13. Теософският дълг, политика и алтернативи
14. Изводи

Заключение

Библиография

Приложение

7. Синопсис

Настоящото изследване е съставено от четири глави. **Първа глава** допълва и разширява очертаната в увода на дисертацията актуалност на темата и основанията за изследване на посочените обект и предмет. На първо място основания се откриват в липсата на научни разработки и изследвания за Елена Блаватска и теософията в България. Данни за такива липсват както в Народната библиотека „Свети Свети Кирил и Методий“, така и в Националната академична информационно-библиотечна система. В пет дисертационни труда се спомена за Блаватска и теософията в контекста на предимно изкуствоведски теми.

При проучване на чуждоезиковата научна литература за теософията и Елена Блаватска се достига до извода, че през последните три десетилетия се забелязва нарастване на научния интерес в много страни към Блаватска и нейните трудове. Макар и трудно, се преодолява чисто историко-биографичния разказ и се преминава към проучване

и анализ на „Тайната доктрина“. Това се отнася както за изследователите в Русия, така и за англоезичния свят.

С оглед нееднозначното отношение към Блаватска в първа глава на дисертацията се посочват основните възражения и критики към нея, започнали приживе и продължаващи досега. Мнението на докторанта е, че в значителна степен отрицанието е резултат от непознаване на мъчителните за четене и изучаване трудове на Блаватска. Тя е обвинявана в шарлатанство, мошеничество, плагиатство, дори във фашизъм заради знака на схвастиката и термините „раса“ и „арийци“, независимо от свидетелствата, че нейните книги са изгоряни от фашисткия режим в Германия⁸. Представя се и опровергаването на нападите срещу Блаватска, което прави Британското общество за психични изследвания през последните десетилетия на 20 век⁹.

Аргументи за изследване на теософска проблематика в съпоставителен анализ с теми и проблеми на съвременното общество се откриват и в новите линии на развитие в науката през 20 век. Тези нови посоки преоткриват и анализират въпроси на духовността и психическото развитие като водещи и първостепенни по отношение на видимата материя – както спрямо отделната личност, така и спрямо обществото и човешката цивилизация като цяло. Представят се изводи на Алберт Айнщайн, Макс Планк, Дейвид Бом, Фритьоф Капра, Станислав Гроф, Лев Гиндилис за необходимостта от промяна в научната парадигма по посока водещата роля на съзнанието по отношение на материята, единството в природата и човека, постоянната динамика на света, реалността на различните състояния на човешкото съзнание, необходимостта от разширяване на научните посоки за изследване на хората и обществата.

В петия параграф на първа глава се правят теоретични уточнения за метафизиката на „Тайната доктрина“ и „Рисковото общество“. Терминът метафизика назовава върховната област на философското изследване, където се търси самата наука на философията. За Аристотел метафизиката е „първата философия“, „наука за божественото“ или просто „мъдрост“¹⁰. Метафизика е термин с над 2500 г. история. Най-

⁸Скородумов С.В. Энциклопедия заблуждений. Имя и наследие Е.П. Блаватской в зеркале информационного пространства. На: <https://cyberleninka.ru/article/n/entsiklopediya-zabluzhdeniy-imya-i-nasledie-e-p-blavatskoy-v-zerkale-informatsionnogo-prostranstva>

⁹Цитирано по Rudbøg, T. [Helena Petrovna Blavatsky](https://wrlrdrels.org/2019/07/02/helena-petrovna-blavatsky/). На: <https://wrlrdrels.org/2019/07/02/helena-petrovna-blavatsky/>

¹⁰Аристотел. Метафизика, I,2. - В: Антология Антична философия. С., изд. „Наука и изкуство“, 1988, с. 292

ясно контурите на този термин и смисълът, който се влага в него, са дадени от Кант в неговото фундаментално съчинение „Критика на чистия разум“. Именно въпросът за „възможността на метафизиката пронизва“ цялата Критика и Кант упорито търси неговия отговор, отхвърляйки старите учения за една догматична метафизика без предварителна критика на способността да я постигнем. Метафизиката в този смисъл е изцяло философско понятие, касаещо най-дълбоките основания на философското питане.

Блаватска използва термина в друг, по-общ смисъл, като разбира под него едно учение за Абсолюта (при това не трябва да се забравя, че „Абсолют“ е термин, въведен от Кант за назоваване на Първата и безусловна същност, който термин се използва в целия немски идеализъм), за „Единната реалност“. В настоящия труд се използва термина именно в това негово значение като специфична концепция на теософията за единната реалност и отношението към нея. Абсолютът е навсякъде в невидимото и видимо обкръжение, в неговите обитатели, но преди всичко е същност, която е вечностъществуваша и всепроникваща, и която според теософията е единствената истинска реалност за разлика от света на хората, който е временен и съотнесен с вечността на Абсолюта е само илюзия. Тази основополагаща теза на „Тайната доктрина“ е твърдествена с разбирането на индийската философия за Брахман като единство на Парабраман и Мулапракрити, което насочва към извода, че „Тайната доктрина“ се доближава и в значителна степен е идентична с метафизиката на индуизма и будизма. В тази връзка Блаватска отбелязва: „В западната метафизика е трудно да се намери представа, която вече да не е предварително описана от източната философия. От Кант до Херберт Спенсър всичко е повече или по-малко изопачен отзвук на Двайта, Адвайта и ведантическите доктрини изобщо“¹¹. В същото време концепцията за Единната реалност в теософията има допирни точки и с разбирането на Платон за Единното¹² като свят на ейдосите – на чистите безтелесни идеи, които могат да се познаят само с разума и чието отражение е материалният свят¹³. Този материален свят на вещите според Платон е временен и изменчив за разлика от света на ейдосите, който – както и Абсолюта на теософията, е истинското битие.

Като знание, което дава, „Тайната доктрина“ прекрива, преминава отвъд света на видимите неща и емпиричния опит, на познатото или изпитаното. Оттук и

¹¹Блаватска, Е. Тайната доктрина. Т. 1, С. изд. Астрала, 2005, с. 132

¹²Вж. Платон. Парменид. С., изд. Изток-Запад, 2018

¹³Вж. Платон. Тимей, на: <http://psylib.org.ua/books/plato01/27timei.htm>

трансценденталния¹⁴ в познавателно-рефлексивен план характер на теософската доктрина на Елена Блаватска, която казва, че „извън метафизиката не са възможни никаква окултна философия и никакъв езотеризъм“¹⁵. Сред основополагащите и много използвани понятия в „Тайната доктрина“ са „ноумен“ и „феномен“. Въпреки че тези понятия се свързват в повечето случаи с „Критика на чистия разум“ и „Критика на практическия разум“ на Кант, Платон пръв нарича света на идеите, на ейдосите, ноумен – истинска реалност, познаваема чрез ума. Кант определя „ноумен“ като схващана чрез ума същност¹⁶, противоположна на „феномен“. Блаватска разширява тази същност, като добавя в значението ѝ същността на Абсолюта, на Единната реалност. Теософският Абсолют е ноуменална същност на цялата видима вселена. В покоя на Абсолюта се намират разтворени първообразите, ноумените, истинските същности на всички видими неща, които стават феномени по време на активен живот във вселената.

Специфично за метафизиката на Блаватска е и това, че тя пише и разсъждава за плановете на съзнанието. За Блаватска седмичното деление на човека е съвкупност от седем плана на съзнанието¹⁷, като тялото е най-плътният и единствен видим план, а атва е най-висшият, седми план, който е частицата от Абсолюта в човека. В епистемологията на „Тайната доктрина“ познавателният процес се свързва главно и преди всичко с възприемане на седмичното деление на човека, природата, космоса, вселената, както и на безкрайния еволюционен процес. В тази лесна за отбелязване, но изключително обемна и нелека за разбиране съдържателна рамка на теософията на Блаватска, се съдържа оптимистичният характер на „Тайната доктрина“, която преодолява страховете, че „отвъд“, в Абсолюта, няма нищо¹⁸. Човечеството е част от Абсолюта, съставлява вечно съществуващата Единна реалност и независимо от всички борби, страдания и противоречия, върви по-пътя на духовното, психическо и физическо усъвършенстване. В този процес, утвърждава „Тайната доктрина“, най-голяма роля има самосъзнанието, готовността за индивидуална промяна и самоусъвършенстване. Защото само така светът може да стане по-добър, да се постига Благото на Платон и да се преодолеят

¹⁴От лат. глагол Transcendere и лат. причастие Transcendens – прекрчаваш, преминаващ отвъд

¹⁵Блаватска, Е. Тайната доктрина. Т. 1, С., изд. Астрала, 2005, с. 230

¹⁶Кант, И. Критика на чистия разум. С., изд. БАН, 1992, с. 323-404

¹⁷Седмичността в „Тайната доктрина“ се разглежда във втора глава на дисертацията

¹⁸Вж. Камбуров, И. Назад към метафизиката. В търсене на „пътя“ към трансцендентното. На:

https://www.academia.edu/33424130/Ivan_Kamburov_BACK_TO_METAPHYSICS_IN_SEARCH_OF_THE_PATH_TO_THE_TRANSCENDENCE

повсеместните рискови ситуации.

В съпоставителното поле между теософията, представена от Елена Блаватска, и концепцията „Рисково общество“ на Улрих Бек метафизиката е водещият дискурс, чрез който и на основата на който се представят същностните елементи и се търсят допирните точки и възможности за алтернативи. Този подход се предполага от предимно трансценденталния характер на теософската доктрина на Елена Блаватска и преобладаващо невидимата същност на повсеместните рискове в съвременното общество. Концепцията „Рисково общество“ се характеризира и като метафизична по две главни причини: посоченият преобладаващо невидимия характер на рисковете в съвременната цивилизация и на следващо място – промените в индивидуалното човешко съзнание, предизвиквани от необходимостта за справяне с рисковете и последиците от глобализацията във всички сфери на живота. Това са „първите начала и причини“, върху които Улрих Бек изгражда възгледите си за състоянието и възможното бъдеще на човечеството.

Търсенето и откриването на общности и алтернативи в четвърта глава на дисертацията става в полето на метафизиката. Това произтича от необходимостта за постигане чрез ума на познание за основните постулати на теософската доктрина на Елена Блаватска, които дават по-различен от традиционните възгледи поглед за теми и проблеми като „добро и зло“, „страдание“, „интеграция и единство“, „еволюция“, „дълг“ и др. Осъзнаването, че доброто и злото, страданието и щастието е в самия човек, е изцяло метафизичен процес с утопичен характер сега и с надежди за бъдещо постигане. Четвърта глава на дисертацията е и опит да се покаже, че метафизиката на Блаватска е много близка до реалния живот и става лесно разбираема, когато към овладяването ѝ се пристъпи непредубедено и с желание за знание и развитие.

В шестия параграф на първа глава се обобщават резултатите от анкета на тема „Прераждането и обществото“. Използвани са ресурсите на интернет платформата за анкети и проучвания Survey.bg, като анкетата е разпространена чрез електронния адрес на автора на дисертацията и чрез фейсбук групи. Анкетата няма представителен характер и резултатите от нея се обобщават като примерни и с пожелателен характер за бъдещи изследвания. Проучването е с цел да се установи степента на информираност по въпроси като карма и прераждане/превъплътяване/реинкарнация (В дисертацията се използва

терминът „превъплътяване“, докато Блаватска използва и трите термина, които са синоними на многократните раждания и смърти – прераждане/ превъплътяване/ реинкарнация), които са сред основополагащите принципи на теософската доктрина, представена от Елена Блаватска, както и да се провери доколко тези принципи се съотнасят с проблемите на съвременното общество. Анкетата е анонимна и съдържа 17 въпроса, последният от които се отнася до възраст, пол, образование и работен статус на респондентите. Получени са 271 отговора на всички въпроси. Изводите се обобщават в няколко посоки. На първо място – съществува интерес и информираност по чисто теософски въпроси като превъплътяване и карма. Този интерес се изразява не само в познание за същността на процесите, но и в търсене на информация и допълнителни сведения за тях. На второ място резултатите от допитването показват висока степен на ангажираност към екологични проблеми, което насочва към извод, че съвременният човек осъзнава себе си като отговорна и неразделна част от природата, а не като най-висше същество на Земята, на което е позволено безконтролна експлоатация на ресурси. На трето място се очертава изводът, че високата степен на рисковост на съвременното общество е резултат от култа към материалните придобивки и пренебрегване на морални ценности.

Това обобщение се използва като едно от основанията да се изследват многопосочните аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска, да се съпоставят и представят те като възможност за намаляване на страха и несигурността в живота на съвременния човек. Независимо от дискуссионния характер на изводите от проучването, се очертава една основа за нови научните търсения и анализи, които в бъдеще биха се обогатили с повече емпиричен материал от области като социална философия, психология, антропология и други.

В края на първа глава се прави извод, че е необходимо подробно и пълно проучване на трудовете на Елена Блаватска и конкретно на използваните като база на дисертацията „Тайна доктрина“ и „Ключ за теософията“. В подкрепа на необходимостта свидетелстват ограниченият брой научни разработки за същността и основните постановки в „Тайната доктрина“. Едва от края на 20 век в Западна Европа, САЩ и Русия започват да се правят стъпки към задълбочена научна трактовка на постановките в основните трудове на Блаватска, като за България подобни усилия все още не са налице. А в България съществуват предпоставки за научен интерес и дейност както за проучване на теософията,

така и в частност на трудовете на Елена Блаватска – сред примерите са орфизмът и богомилското движение¹⁹. Наред с това непрестанните и сериозни усилия на изследователи от цял свят да се открие категоричен, безспорен и точен отговор на въпроса за границите на науката, не-науката, лъже-науката, задължително „минават“ през теософската доктрина на Елена Блаватска. И не като опит за защита на трудовете на Блаватска, а като задължение за безпристрастен анализ на тези трудове. Едва след такъв анализ, за който е необходимо време и усилия на изследователи от различни области на знанието, са възможни по-категорични оценки за мястото на теософията. На този етап е известно, че основополагащи тези на Блаватска, представени във втора глава, като Единната абсолютна трансцендентна същност на всичко и всички във вселената, като водещата и основополагаща роля на съзнанието, се доказват от квантовата физика през 20 век и трансперсоналната психология, както и от работата на учени от цял свят. Това е сериозен мотив за начало на изследване върху социално-философските аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска и търсене на общностите и алтернативите, които теософията открива за съвременното общество, чийто основен белег е рискът.

Във **втората глава** на дисертацията – *Философски аспекти на „Тайната доктрина“*, се представят вижданията на теософията за космо и антропогенезиса с цел да се подчертае, че „Тайната доктрина“ е цялостна и съгласувана система - многоаспектно единство, което дава различна гледна точка към човека, заобикалящия го свят и природата. В изложението за философските аспекти на „Тайната доктрина“ се използват най-много термини, които изглеждат странни и непривични. Те изпълват трите тома на основни труд на Елена Блаватска и не са нови, а са взимствани от индийската философия, за която Блаватска многократно подчертава, че е основа на теософското учение. В школите на Индия понятия като Браман, мулапракрити, кала, чакра, нирвана са използвани и разбираеми, като в „Тайната доктрина“ техният смисъл не е променен и се използва в значението, което се влага в тях и от древноиндийските мислители. Блаватска посочва, че теософията представя онази част от будизма, която Гаутама Буда предава само на най-близките си ученици и категорично отрича теософията да е нова религия: „В никакъв случай. Това не е „религия“, както не е „нова“ нейната философия, понеже това учение е толкова старо, колкото и мислещият човек. Нейните положения сега се

¹⁹ Вж. Лазарова, Е. Богомилско-катарската философия като паневропейско антикризисно самосъзнание – В: *Философски алтернативи*. С., г. 22, 3(2013), с. 20-36

публикуват за първи път, но неведнъж внимателно са били разкривани и не един път са били представяни от европейските поетеси²⁰. Като основен източник за „Тайната доктрина“ и „Ключ за теософията“ Блаватска посочва неизвестната за науката Книга Дзиан, както и писмените свидетелства на древната индийска мъдрост – Веди, Упанишади, Брахмани, към тях добавя трудове на западната мисъл. За своя метод Блаватска посочва: „Твърдения като направените трябва да бъдат засвидетелствани от различни авторитети, древни философи, класически писатели и други учени отци на Църквата, тъй като някои от тях са познавали тези доктрини, изучавали са ги, виждали са и са чели трудовете за тях и даже са били поетеси в древните Мистерии, по време на които тайните доктрини са били алегорично представяни“²¹.

В първия параграф на втора глава са посочени особеностите на езика и стила на Блаватска. Набляга се на това, че съчиненията на Блаватска, включително „Тайната доктрина“, се четат трудно. Трудността произтича от сложния и еkleктичен стил на изложението, който на места дори е объркващ и е необходима повторемост, за да се достигне до смисъла на написаното. Самата Блаватска признава това, като за „Тайната доктрина“ казва: „Този труд скрива много повече, отколкото може да даде“²².

Във втория параграф на втора глава се представя концепцията за Единната реалност, за Абсолюта. В онтологичната си същност Единната реалност като основа на теософската доктрина е Абсолютно съзнание и Абсолютно битие на непроявената вселена, откъдето всичко произхожда в началото на периодите на активен живот и където всичко се връща в периодите на покой. Единната реалност е единствената неизменна същност за разлика от видимия живот, в който според теософията всичко е временно, т.е., илюзорно. Единната реалност е безусловна, вечна, без пол и без атрибути. Нейните два аспекта са Абсолютното абстрактно пространство и Абсолютното абстрактно движение. Това е несубстанционална самосъщност, която не твори и не създава. Но в нея се съдържат ноумените на всички неща и от нея еманира, излиза, проявява се творческата сила (Блаватска я нарича Двуполова сила, Парабраман и Мулапракрити на индуската философия), която се разгръща и става основа за проявената вселена. В края на живота на

²⁰Блаватска, Е. Тайната доктрина, Т.1, С., изд. Астрала, 2005, с. 38-39

²¹Цит. съч., с. 41

²²Цит. съч., с. 351

проявената, на видимата вселена, в края на манвантара и в началото на пралайа²³ всички неща се разтварят, връщат се към неизменната си ноуменална същност в Абсолюта, Единната реалност, за да останат ноумени през целия период на пралайа и да се проявят за нов живот в следващата манвантара, но вече на по-високо еволюционно ниво. Безличната неантропоморфна Единна реалност е божеството, божествената същност според теософията.

С тази основополагаща концепция е свързано разбирането за „време“ като продукт на човешкото съзнание, на последователните редувания на различните състояния на съзнанието. Теософското тълкуване за „време“ се базира на индуистките схващания и е свързано с разбиране, че Вселената преминава през периоди на покой – пралайа, и на действие – манвантара, или Нощи и Дни на Брама. По време на *пралайа* всички видими, проявени, феноменални светове и същества са абсорбирани, разтворени в Абсолютната единна реалност. В дисертацията се дават примери за това, че разбирането за времето като продукт на човешкото съзнание и свързването му с понятието „вечност“ не е откритие на Блаватска. Освен в древната индийска мисъл, подобно разбиране се открива и в западната философия – в Платоновия „Тимей“, при Плотин, в „Изповеди“ на Свети Аврелий Августин. Кант казва, че времето не е нищо друго освен „формата на вътрешното сетиво, т.е. на нагледното представяне на самите нас и на нашето вътрешно състояние. Времето е формалното априорно условие на всички явления изобщо“²⁴. Едмунд Хусерл в своите Лекции въвежда понятията „време на съзнанието“ и „време на призванието“²⁵.

В подпараграфа за пространството като философска категория в „Тайната доктрина“ се посочва, че според теософията пространството е душата на Единната реалност, ноуменът, откъдето се обособява Духът, чрез който започва диференцирането на видимата обективна вселена. Отново става въпрос за метафизична същност, за абстрактния смисъл на пространството като *духоматерия*²⁶ наречена от Блаватска „Корен-Природа“, „източник на най-тънки, невидими свойства във видимата материя“ и „душа на

²³Манвантара е периодът на активно действие, а пралайа – на покой на вселената

²⁴Кант, И. Критика на чистия разум. С., изд. БАН, 1992, с. 112-113

²⁵Вж.: Хусерл, Э. Лекции по феноменологии вътрешного сознание времени. М., изд. РИГ Логос, 1994: https://vk.com/doc-123708210_438338374

²⁶В „Тайната доктрина“ Блаватска не използва понятието *духоматерия*. Едва в „Ключ за теософията“, където прави опит за обяснение на метафизиката на теософията, нарича Единната реалност *духоматерия*.

Единния и Безкраен Дух“. От духовната вечна същност на материята произлиза всичко, т.е., всички проявени, видими неща, феномени, които в края на своето съществуване се „връщат“, „абсорбират“ се в тази вечно съществуваща духовна материя.

Абсолютната ноуменална същност на вечно съществуващата духоматерия на Единната реалност според „Тайната доктрина“ е Единен всемирнен елемент. Сложните заплетени обяснения, които Блаватска дава, са пълни със символи, сред които трудно става ясно, че Единният елемент е огънят. Но не този, който гори и пари на Земята, а далеч по-фината му същност като космически извор на живот.

Вечносъществуваща Единна реалност, абсолютна и непроменлива, е Богът на теософите или ТО в индуизма, непроявеният Брахман като Парабраман и Мулапракрити едновременно. Блаватска постоянно се опитва да обясни това, използвайки различни символи и метафори, и с ясното съзнание за обвиненията и определенията на теософията като религия без бог: „Божеството е съкровен, жив (или движещ се) Огън и вечни свидетели на това невидимо присъствие са Светлината, Топлината и Водата“; тази троица съдържа в себе си всичко и е причина за всички феномени в Природата²⁷.

Следващият подпараграф представя разбирането за Единната реалност като не-битие. В теософията на Блаватска Единната реалност, Абсолютата, както многократно се изтъква дотук, е непроменлива, постоянна същност и като такава е наречена не-битие в смисъл на истинско битие. За разлика от нея всичко във видимата вселена се появява, развива се и отмира. Затова в теософията, както и в цялата източна философия, се говори за света като за *майа* – термин, който означава „*илюзия*“. Тя е навсякъде, защото в света на феномените нищо не е неизменно, не е постоянно. Неизменно и непроменливо е само „Абсолютното Битие, включващо в себе си ноумените на всички реалности“, утвърждава Блаватска. Съществуването на човека, предметите и целият видим свят са само относителна реалност, която е временна, илюзорна и само в Единната реалност на не-битието става освобождаване от майа. В подпараграфа за Единната реалност като ноумен на феноменалния свят се подчертава, че в тази връзка се проявява най-изразително метафизиката на „Тайната доктрина“, независимо от усилията на Блаватска да бъде по-ясна с примера за водата като ноумен на водорода и кислорода.

²⁷Блаватска, Е. Тайната доктрина Т.1, С., изд. Астрала, 2005, с. 97

В полето на метафизиката, което обитава теософията, Единната реалност, небитието е Абсолютна светлина, непостижима за обикновения човек и точно затова се определя като *тъмнина*. Блаватска дава следното обяснение на този парадокс: „Абсолютата се нарича Тъмнина, „тъй като за нашето пределно разбиране той е свършено непроницаем“²⁸. Подобно виждане съществува в източната мисловност, както и в апофатичното и мистично богословие на европейския Изток и Запад. В дисертацията се дават примери за това, като се посочва тълкуването на Брахман в Брихадараняка Упанишад, идеите в трактата „За мистическото богословие“ на Псевдо-Дионисий Ареопагит²⁹ и възгледите на немският философ и теолог Майстер Екхарт³⁰.

В следващия подпараграф се представят трите символа на Единната реалност - духът като световен разум, душата като материя на абстрактното пространство и безкрайната продължителност в редуванията на покой и активност. Духът на Единната реалност Блаватска отъждествява с Парабраман на ведантистите и посочва, че това е „Безусловно Съзнание“ и „Корен на всяко индивидуално съзнание“³¹. Духът е световният разум и за това сравнение Блаватска дава по-ясен коментар: „През дългата нощ на Почивка, наречена Пралайа, когато всички Животи са се разтворили, „Световният Разум“ остава като постоянна възможност за умствена дейност или като абсолютна и абстрактна мисъл, конкретно и относително проявление на което е Разумът“. В поредицата уточнения за „разум“ се отбелязва: „Разум“ е наименование, дадено на съвкупност от състояния на съзнанието, групирани около определителните: Мисъл, Воля и Чувства“³². Абсолютното абстрактно пространство, в което духът или световният разум никога „не спи и не се събужда“ е пред-космическата субстанция, мулапракрити на ведантистите, адити във Ведите и „този аспект на Абсолютата, който лежи в основата на всички обективни планове на природата“ според „Тайната доктрина“. Духът – световният разум и душата – Абсолютното пространство като пред-космическа материя, са абсолютно свързани и неразделни в същността си на Единна реалност, както са неразделни и с продължителността – условно назоваване на време-пространството като редуване на

²⁸Блаватска, Е. Тайната доктрина Т.1, С., изд. Астрала, 2005, с. 8

²⁹Псевдо-Дионисий Ареопагит е християнски теолог и философ, живял преди 6-ти век. Истинското му име е неизвестно, както и данни за неговия живот, но делото му понякога е свързвано с Дионисий Ареопагит, ученик на апостол Павел.

³⁰Екхарт, М. Проповеди и трактати. С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 1995, с. 162

³¹Блаватска, Е. Тайната доктрина. Т. 1, С., изд. Астрала, 2005, с. 66

³²Цит. съч., с. 88

покой и активност. В последния подпараграф на втория параграф от втора глава се представя още една триада на Единната реалност, определена от Блаватска така: „Духът (или Съзнанието) и Материята трябва да се разглеждат не като независими реалности, а като два символа или аспекта на Абсолюта“³³, а трите заедно – Абсолюта, Абсолютното абстрактно движение и абсолютното абстрактно пространство оформят „метафизична триада като Корен, от който произлиза всичко проявено“³⁴. Елементите на тази триада имат още една посока на символна детерминираност – те са баща, майка, син. Майката е материята, Абсолютното абстрактно пространство на не-битието. Бащата е духът, Абсолютното абстрактно движение/съзнание на не-битието. Бащата и майката, духът и материята пребивават в тъмнината, т.е. истинската абсолютна светлина, на не-битието по време на почивка на вселената, на пралайа. Духът и материята, бащата и майката раждат сина – светлината, която постепенно придобива субстанциален характер, в началото на новия период на активност, на новата манвантара. Бащата не може без майката, духът не може без материя, в която и чрез която да се прояви. Затова в теософията се казва, че в лоното на майката, на пред-космическата материя, проблясва бащата, духът, и се ражда синът, който е вселената, събудена за нов живот на нов, по-висок еволюционен етап в новата манвантара. Така синът се явява третата част на триадата – той е тялото, родено от материята майка, оплодена от духа баща. По време на пралайа те – майка, баща и син – са слети, те са едно.

Третият параграф на втора глава представя теософското разбиране за това, че всичко във видимия и невидим свят е седмично – от космическите тела до обитателите на Земята, включително и човека. Представя се разбирането за седмичността в християнската и ислямска традиция, в индуизма и будизма, в питагорейската школа и в „Тайната доктрина“, където човекът се разглежда като съвкупност от седем условно наречени тела – физическо, астрално, ефирно, ментално или тяло на животинската душа, тяло на човешката душа или манас, тяло на духовната душа или будхи и атма – на висшата част, която е частицата от Единната реалност, от Абсолюта в човека.

Четвъртият параграф представя разбирането за монадата в „Тайната доктрина“, като това се прави в историко-философски план с възгледите по този въпрос в Древна

³³Блаватска, Е. Тайната доктрина. Т. 1, С., изд. Астрала, 2005, с. 65

³⁴Цит. съч., с. 66

Гърция, на Джордано Бруно, Лайбниц, Хусерл, източната философия. Като единство на логика, онтология и познание „Тайната доктрина“ може да се нарече и философия на монадата – монадата като Единство според древногръцкото разбиране и като вселенски дух, седми принцип/тяло на човека, атма, висша душа според санскритското определение. В „Тайната доктрина“ монадата означава и диадата атма-будхи, т.е. обединение на шести и седми принцип на човека. В Теософски речник³⁵ Блаватска посочва още едно значение на монадата – като триада от седми, шести и пети принцип на човека или атма-будхи-манас, безсмъртната част от човешкото същество, неговите три висши тела.

Подробното изложение на въпросите за седмичността и монадата в дисертацията се прави с оглед на това, че без тези основополагащи за теософията концепции е трудно да се разбере процеса на еволюция на космоса и човека, представен от Елена Блаватска. Именно в тази посока се очертават най-съществените новости в теософската доктрина в сравнение с теориите на научната мисъл от древността до днес.

В петия параграф се излагат основните положения на еволюцията според „Тайната доктрина“. Три са нейните направления или проявлението на феноменалната Вселена от ноуменалния свят на Абсолюта. В тази вечна и непознаваема същност възникват идеите, след което от вечната материя на Парабраман еволюира проявената космическа материя. Формират се атомите и материалите, около който на следващия етап се създават космическите тела, включително и планетата Земя. Третият еволюционен поток е свързан с еволюцията на самосъзнанието, на човечеството. Еволюцията на човека, както многократно подчертава Блаватска, е монадна или духовна, психическа и физическа. Тази съвкупност от еволюционни посоки е обединена от мисълта и би могла да се опише като еволюция на ноуменалната мисъл на Абсолюта, на разума в Божествената реалност в многообразни феномени на проявения свят. Оттук и главните принципи на теософската доктрина на Елена Блаватска – всички феномени в проявената Вселена са свързани и единни в своя произход, материална основа и развитие; всеки феномен в проявената вселена има свой прототип в ноуменалната същност на Абсолюта, в атман.

Проявлението преминава през седем периода – седем вечности, като създаването на вселената „не е „предопределено“ от някакъв особен Бог, а е възникнало по силата на

³⁵Блаватская, Е. Теософский словарь, на: https://royallib.com/book/blavatskaya_elena/teosofskiy_slovar.html, с. 139

вечния неизменен закон, който произвежда великите периоди на дейност и покой - Дни и Нощи на Брама. В началото на пробуждането на вселената, на новата манвантара, е Махат. Махат не е същество, а принцип, интелект – „това е Всемирният Разум в ограничената по продължителност Манвантара“³⁶. Блаватска го отъждествява с индуския Брама, като казва, че Брама е „Колективен Махат или Вселенски Божествен Разум“³⁷. Махат, Световният разум, е необходим за преминаването на ноумените във феномени, за създаването на видимата, на проявената вселена. Махат проявява вселената от непроявеното не-битие чрез творческата мощ на Фохат. „Фохат е едно в още непроявената Вселена и друго във феноменалния и Космически Свят“, отбелязва Блаватска³⁸. В непроявената вселена Фохат е „абстрактна философска представа. Той нищо не създава; той само е потенциална творческа мощ, чрез която Ноуменът на всички бъдещи феномени се разделя (в края на пралайя и началото на манвантара – б.м.), за да се обедини в мистично, свръхчувствително действие и да устреми творческия Лъч“³⁹. От многословните и много разпилени коментари за същността и дейността на Фохат става ясно, че на физическо ниво това е електромагнетизмът в природата. В началото на манвантара Фохат „се превръща в онази сила, която привлича основните атоми и ги принуждава да се събират и съчетават“⁴⁰.

Махат не се заема с конкретното творение на видимата Вселена. Той е „архитектът“, който създава чертежа и модела, по който се извършва проявяването на видимата вселена от ноуменалната вечност⁴¹. Според „Тайната доктрина“ от Махат - Брама, Логос, се излъчват духовните същества, които творят: „Тази йерархия на Духовни същества, чрез която се проявява Всемирният Разум, е като армията – истинско войнство, чрез което се изразява военната мощ на народа; тя се състои от корпуси, дивизии, бригади, полкове и т.н.; всяка от тях има своя индивидуалност и свой живот, известна свобода на действията и съответна отговорност; всяка от тях е включена в по-обширна Индивидуалност, на която са подчинени личните ѝ интереси и всяка включва в себе си по-малки индивидуалности“⁴². Чрез духовните същества вселенският разум в своята първа

³⁶Блаватска, Е. Тайната доктрина. Т. 1, С., изд. Астрала, 2005, с. 114

³⁷Цит. съч., с. 106

³⁸Цит. съч., с. 164

³⁹Цит. съч.

⁴⁰Цит. съч.

⁴¹Цит. съч.

⁴²Цит. съч., с. 88

проява като Махат е и проявена мъдрост⁴³. Със силата на разума от Махат/Брама/Логос/ и Фохат духовните същества създават проявената вселена/вселени – материалите, космическите тела, съществата. Те са „Войнство на Висши творци – Дхиан-Когани“⁴⁴, пише Блаватска и пестеливо обяснява в разпокъсани в трите тома изречения, че това Войнство от духовни същества е преминавало многократно през човешко стъпало, за да достигне нивото на „напълно съзнателни Богове“. Това обяснение е свързано с безкрайния според теософската доктрина процес на еволюция, на който са подчинени всички във видимата вселена при безкрайното редуване на покой и активност.

В параграфа за Доктрината за Седмичните вериги на световите в Слънчевия Космос се посочва, че това е една от уникалните проблемни области, представени не в пълнота от Елена Блаватска в „Тайната доктрина“. Доктрината се основава на седмичността, по която се изгражда всичко в „метафизичния и във физичния свят“ и според която всяка звезда или планета има шест глобуса-събратя. Еволюцията протича на тези седем глобуса от първия до седмия през седем кръга или седем цикъла. Така нашата планета Земя според теософската доктрина има шест глобуса събратя и тя е четвърта в планетната верига. Този теософски факт е сочен като безспорен в „Тайната доктрина“. Но Елена Блаватска не изяснява въпроса за „Кръговете“ или „Циклите“, като дава само части от явно многоаспектната картина на доктрината за Седмичните вериги.

Еволюцията на всяка планета преминава през седем кръга с огромна продължителност. През последните векове Земята се намира в своя четвърти кръг на еволюция, а нейното човечество в своята пета раса. Въпросът за расите, както Блаватска нарича кръговете на човешка еволюция, е най-отричаният в доктрината. Причина за това неприемане е обстоятелството, че е почти невъзможно да се открият материални доказателства за съществуването на първа, втора, а отчасти и на третата човешка раса. Първите две са духовни и нематериални според концепцията на Блаватска. В третата човек става все по-материален, а в четвъртата е вече завършено същество, каквото е и днес. Блаватска признава еволюционната линия, очертана от Чарлз Дарвин в „Произход на видовете“, но само до възникването на млекопитаещите видове. Оттам нататък започва разделението в позициите на дарвинистите и теософите. В „Тайната доктрина“ еволюцията на живота на Земята се разглежда като съвкупност от естествен подбор в

⁴³Блаватска, Е. Тайната доктрина. Т. 1, С., изд. Астрала, 2005, с. 165

⁴⁴Цит. съч., с. 164

резултат на действието на природните сили, съчетан с придвижване на монадите в различни форми и състояния, и неразривно свързан с развитието на разума, с психическата еволюция. Блаватска твърди, че човекът такъв, какъвто изглежда днес като външни белези, се появява преди 18 милиона години, че е резултат от троен еволюционен процес – духовен, психически и физически, че човекът дава началото на човекоподобните маймуни и че се появява на Земята преди млекопитаещите.

С оглед темата на настоящото изследване само отделни елементи от посочените във втора глава философски аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска се използват в глава IV, като се набляга на нравствено-етичната страна на „Тайната доктрина“. Този подход се прилага заради необходимостта от конкретни елементи в сравнителния анализ и алтернативните измерения на теософията по отношение на Рисковото общество. Това не означава, че въпроси като еволюцията на човечеството в седем раси, монадното развитие или Доктрината за седмичните вериги не съдържат социални елементи и имат само умозрителен характер. Това са теософски аксиоми, които изискват детайлно научно изследване, което да потвърди или отхвърли техните изводи. Дори само частичното им приемане може да се разглежда като социално значимо с акцент върху въпроси като задължителната и непрекъсваща еволюция на човека като дух, психика и физическо тяло в седем раси. Социалният ефект, например от възприемането на Доктрината за седемте човешки раси, се предполага като утвърждаване на социален оптимизъм и политики на взаимно разбирателство, търпимост и единни действия по посока на общественото единство и благополучие. Доктрината за седемте раси утвърждава прогресивното нравствено развитие и повишаване отговорността на отделната личност и човечеството като цяло във всяка следваща раса. Независимо от бавните темпове на това развитие, възходящият ход е гарантиран и от съвместните усилия на общността зависи неговото ускоряване.

Трета глава на дисертацията разглежда концепцията „Рисково общество“. Улрих Бек дава ясна картина за зародиша на Рисковото общество в същността на модерното индустриално общество, което нарича Първа модерност в отличие от Втората модерност – времето след 60-те години на 20 век, а още по-отчетливо – след края на Студената война с разпада на Съветския съюз през 1991 г.⁴⁵ Улрих Бек посочва, че за Първата модерност,

⁴⁵Вж.: Бек, У. Космополитическое мировоззрение, М., изд. ЦИПО, 2008, на: <https://www.twirpx.com/file/1792104/>

започнала с индустриалната епоха в 18 век, а според някои изследователи още по-рано през 16 век, са характерни: класическите национални държави и държавен суверенитет; ясни граници между хора, вещи, институции, компетенции; колективност, териториалност и спазване на границите; класово общество; открити военни заплахи; рисковете се преодоляват чрез логиката на взаимното съдържане, а международното право е над правата на човека. Втората модерност според Бек се отличава главно с глобални рискове и техните невидими повсеместни последици; с разрушаване на основните разделителни линии и институции на Първата модерност; премахване на националния суверенитет; размиване на граници и асиметрия на класи; скрити заплахи и неограничено насилие, като Студената война е заменена от тероризъм; защита правата на човека; хуманитарни интервенции; национален неолиберализъм с отказ от солидарност и неонационализъм⁴⁶

Първият параграф на трета глава представя предвестниците на Рисковото общество, като се акцентира върху изследванията на Макс Вебер, Зигмунд Бауман, Ерих Фром, Хосе Ортега и Гасет, Освалд Шпенглер, Херберт Маркузе, Жан Бодрияр, Алвин Тофлър. Във втория параграф се акцентира върху резултатите от усилията на докторанта да открие и представи научни изследвания за концепцията Рисково общество. Преди Бек други изследователи работят по този въпрос, без да анализират целия широк спектър от икономически, социални, политически и психологически аспекти на това понятие, на причините и последиците от него. Никлас Луман разглежда понятието „риск“ в дискурса на автопоезисните системи, т.е. като самопроизвеждаща се и саморегулираща се система⁴⁷. Британският социолог с благородническа титла и член на парламента Антъни Гидънс отбелязва, че само по себе си „риск“ е „просто понятие“, но то е „ключ за разгадаване на основни характеристики на света“⁴⁸ в края на 20 век и свързва понятието „риск“ с процеса на глобализация. Британският антрополог, културолог и социолог Мери Дъглас⁴⁹ е смятана за създател на културологична теория за рисковото общество, според която рискът е централна културна конструкция, разположена между личното субективно

⁴⁶Цялото изследване на Бек – „Космополитическое мировоззрение“, е посветено на приликите и отликите между Първа и Втора модерност, на които се гради същността на Световното рисково общество, Глобализацията и новата форма на световно сътрудничество според Бек – космополитизацията.

⁴⁷Луман, Н. Общество как социална система, изд. Логос, Москва, 2004, на: http://yanko.lib.ru/books/cultur/luman-ob_kak_soc-sistema-81.pdf, с. 96-97

⁴⁸Гиддънс, Э. Ускользящий мир – как глобализация меняет нашу жизнь, М., изд. Весь Мир, 2004, на: <http://en.bookfi.net/book/1342645>, с. 38

⁴⁹Дуглас, М. Чистота и опасность. Анализ представлений об осквернении и табу, на: <http://en.bookfi.net/book/591151>

мнение и социално-материалната наука. Още преди формулиране и обосноваване на понятието Рисково общество през 60-те години на 20 век американски психолози установяват експериментално т.нар. Феномен на рисково изместване - когато избира изход от хипотетични рискови ситуации, човек е склонен да отхвърля крайни решения и да избира средни, но когато се намира под влияние на мнението на групата, се случва точно обратното – човек е склонен да прави по-рискови избори. Социологът Брайън Търнър критикува Бек за това, че не обръща внимание на по-ранни изследвания на риска и отхвърля мнението на Бек, че животът като цяло е станал по-рисков. Търнър смята, че рисковете трябва просто да бъдат изследвани на различни нива, добавяйки, че всъщност Бек описва макро-рисковете⁵⁰.

Проучването на електронния каталог на Народната библиотека „Свети Свети Кирил и Методий“ за защитени дисертации за Рисковото общество показва, че все още в България няма такива. Рисковото общество като концепция на Улрих Бек се споменава и се използва като аргумент в други теми, свързани с различни социо-културни, философски, геополитически и стратегически въпроси и проблеми на българското и световно общество. Липсва специализирано върху проблемите на концепцията Рисково общество изследване. Учени като професорите Васил Проданов, Лазар Копринаров, Георги Фотев, доцент Светла Маринова и други представят трудовете на Бек в статии и лекционни курсове.

Третият параграф на трета глава представя в развитие концепцията на Улрих Бек за Рисковото общество, като се концентрира върху едноименното негово изследване от 1986 г. и последвалите „Световното рисково общество“, „Що е глобализация“ и „Космополитен светоглед“. Бек постоянно развива възгледа си за Рисковото общество, като винаги акцентира върху амбивалентността на тази концепция и необходимостта от преразглеждане на научния подход към анализирането ѝ. Възприемането на тезите му от учени в областта на обществено-политическите изследвания е нееднозначно, като критиките са насочени главно срещу недооценяването според критиците на медиите и непълното представяне на социалните процеси. Самият Бек се отнася изключително добронамерено и конструктивно към своите критици и нееднократно предприема действия, за да предизвика техния коментар с аргумента, че всяка критика съдържа

⁵⁰Цитирано по: https://ru.wikipedia.org/wiki/Общество_риска

градивен елемент. В своя „Космополитичен манифест“ (своеобразна програмна статия, озаглавена напълно алюзорно по подобие на Комунистическия манифест на Маркс и Енгелс) Бек отбелязва: „Назовавам себе си не оптимист, нито песимист, а песимистично настроен оптимист: световното рисково общество е противоположността на т.нар. „постмодерна констелация“; то е самокритично, високо политическо общество в един нов смисъл: нужно е да се преоткрие транснационалния диалог между политика и демокрация (а вероятно дори и социология)“⁵¹. Тази самооценка обобщава и точно определя отношението на Улрих Бек към изследвания от него десетилетия наред концепт „Рисково общество“ и разкрива надеждите на учения, чийто скептицизъм открива рационални опори в общественото поведение. Много рядко Бек си позволява да дава фиксирани насоки какво да се прави в политиката, макар да анализира глобализирания свят. Една такава конкретизация се прави в „Що е глобализация“, където социологът разкрива визията си, че независимо от социално-моралните проблеми на цивилизацията, „се подготвят основите на световно републиканство, в центъра на което е свободата на отделния човек“⁵². Може да се предположи, че тази утопия (от позицията на началото на третото десетилетие на 21 век подобна визия изглежда утопично – б. м.) на Бек очертава бъдещия резултат от повсеместната промяна на всички нива на обществото, която той формулира като рефлексивна модернизация.

През 90-те години на 20 век в своя „Космополитичен манифест“ Бек представя в синтезиран вид идеята за повсеместната промяна на индустриалното общество в Световното рисково общество и обяснява основните термини, които използва в аналитичните си изследвания. В нормативно-аналитичния свят на Улрих Бек под *Риск* се има предвид: „Модерен подход за предвиждане и контролиране на бъдещите последици от човешкото действие, на различните неочаквани последици от радикализираната модернизация“⁵³.

Рисково общество според Улрих Бек е общество на повсеместни, многоплатови и в значителна степен невидими рискове и последствията от тях. Създадени от самата човешка цивилизация на 20 век, тези рискове са се превърнали в неизменна част от живота

⁵¹Бек, У. Световното рисково общество. С., изд. Обсидиан, 2001, с. 17-18

⁵²Бек, У. Что такое глобализация – ошибки глобализма, ответы на глобализацию, М., Прогрес-Традиция, 2001, на: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/bek_u_chno_takoe_globalizacija/21-1-0-2528, с. 22

⁵³Бек, У. Световното рисково общество. С., изд. Обсидиан, 2001, с. 10

и дори те са самият живот, изпълнен с тотална *несигурност и странични последици*. Дълбоката всеобхватна същност на Рисковото общество е отражението, онтологизирането му като битие, отношение, действие и поведение, рефлексия на индивида, семейството и социума като цяло. Оттук се извежда понятието *Рефлексивна модернизация*. За обществото на повсеместен риск е характерна индивидуализацията. Това понятие е в пряка връзка с Рефлексивната модернизация и се отнася до „формирането на индивиди, които претендират да са автори на собствения си живот, творци на своите идентичности“⁵⁴. И това, утвърждава Бек, не е егоизъм, защото „да живееш сам означава да живееш социално“⁵⁵.

Генезисът на Рисковото общество се открива в характера на индустриалното общество като подчинено на стремежа към печалба въпреки и независимо от условията и последиците. Този стремеж е променил самото индустриално общество, пораждайки една нова индивидуална, социална, семейна, икономическа и политическа рефлексия, която Бек определя като рефлексивна модерност на своето време. Проявленията ѝ са многоаспектни и обхващат целия спектър на личностни, междуличностни и обществени взаимоотношения и поведение. Разрушават се семейни отношения. Класовото и съсловното общество губи дефинициите и очертанията си. В условията на повсеместна рискова среда отделният индивид започва да си задава въпроси, непознати в индустриалното общество като „Кой съм аз“ и „Какво да правя“. Променя се индивидуалното съзнание, а това води и до по-мощни промени – обществени екологични движения, издигане ролята и значението на субкултурни и субполитически структури в процеса на формиране на социалната и политическа среда. Индивидуализацията, която Бек описва, е път към нов тип социална интеграция в обществото, променено от повсеместните рискови ситуации.

В подпараграфи се представя тезата на докторанта за своеобразния метафизичен характер на рисковете. Тази теза се основава на невидимата и повсеместна същност на рисковите ситуации, които се ситуират в глобално време-пространство и са самопроизведени и самопотребни. Към това се прибавя и срывът на ценностната система в глобален план, което се превръща в основа за утвърждаване на цивилизационен робски морал според концепцията на Бек. Темпоралните определения за времето на Рисковото общество според Улрих Бек могат да бъдат сравнени с „изчезване на дистанцията“,

⁵⁴Бек, У. Световното рисково общество. С., изд. Обсидиан, 2001, с. 18

⁵⁵Цит. съч., с. 21

„компресия на пространството“ и „край на географията“, което само по себе си определя Рисковото общество като глобално с рязко усилените взаимовръзки, причини и следствия между всички кътчета на планетата⁵⁶. Улрих Бек сравнява действителността на световното общество в края на 20 век с един вид самоубийство с бавен, продължителен характер, налаган от отровите, които са повсеместни. Но за които няма политическа воля да бъдат премахнати или дори намалени. Безотговорността, която произтича от упадъка на ценностната система, е повсеместна на всички нива на живота.

В подпараграф се разглеждат ефектите на Рисковото общество, които Бек представя в две посоки. Ефектът на бумеранга „гарантира“, че от рискови ситуации не са защитени дори тези, които създават рисковете. Свързан с това е и ефектът на асансьора, който елиминира класовите диференциации с повишаване на възможностите за образование и разнообразна заетост, като тук Бек открива в края на 20 век зачатъци на нов тип професионална и социална отговорност към природата и обществото. За този тип отговорност немският социолог непрестанно пледира до смъртта си в началото на 2015 г.

В следващия подпараграф се разглеждат нивата на рефлексия в Рисковото общество - индивидуална, семейна, социална, научна, политическа. За индивидуалната рефлексия Бек е категоричен, че тя се проявява в своеобразно разширяване на мисленето и съзнанието, подкрепено от овладяване, приспособяване, „управление“ на новата действителност, белязана от риска. В основата си това е процес на придобиване на нови знания, процес на учене, образование и „превъзпитаване“ на индивидуалното отношение и поведение на личността в света и към света. Немският учен отчита лавинообразния процес на разпад на семейните отношения и отбелязва, че се върви към създаване на нов тип семейство и като например посочва това на самотния родител. Бек отчита и промени в ролите на мъжа и жената по посока на увеличаващо се равенство в правата и задълженията им в семейството и обществото. Социалната рефлексия носи индивидуален отпечатък с широко отражение върху целия социум - според Бек ограничеността на социалните избори за личността в Рисковото общество заради принудите на пазара открива нова възможност – навътре в себе си, в откривателство на индивидуалната същност като опора за съществуване и развитие. Така новият тип индивидуализация се превръща и в нов тип социална интеграция. Немският учен е остро критичен към хората

⁵⁶Вж. Проданов, В. Трансформация на времето в късната модерност - В: Nota Bene, 7-8/2009, на: <http://notabene-bg.org/read.php?id=71>

на науката, които според него се превръщат в слуги на силните на деня и елиминират своята отговорност за недопускане на отрови и рискове за здравето. Според Бек учените придобиват ирационално поведение като превръщат своята дейност в защитна преграда за гърба на политиците. Това е един от факторите за нов тип диктатура и заплахи за демокрацията. Според Бек в Рисковото общество ролята на държавата става все по-подчинена на глобалните компании и именно това отваря вратите за нов тип тоталитаризъм. Самият Бек прави всичко по силите си до края на живота си, за да говори, представя и убеждава за тези опасности. Една от опорите и надеждите според немския учен е т. нар. от него субполитическо въздействие върху политиците на професионални групи, на обществени движения и граждански обединения. Тези възгледи се представят в подпараграфа „Субполитика, Европа и Световното рисково общество”. Според Бек ролята на субполитическите „играчи“ в Европа и по-целия свят нараства на фона на непрестанно задълбочаващите се и многостранни глобални рискове, индивидуализацията и заедно с нея – рефлексивната модернизация в Световното рисково общество. На тази позиция се гради и поредният манифест на Улрих Бек, написан в сътрудничество с евродепутата от партията на Зелените Даниел Кон-Бендит през 2012 г. – „Европа - това сме ние”.

В следващите два подпараграфа се проследява развитието на концепцията „Рисково общество” в трудовете на Бек „Световно рисково общество”, „Що е глобализация” и „Космополитен светоглед”. В заключение на трета глава се прави извод, че Бек открива и показва как обществото – локално, национално, световно, се проявява и живее във и чрез човека. Това е голямата надежда, която формира не само оптимизма на учения, а и светлината по пътя в развитието на човешката цивилизация. Във Втората модерност според Бек човекът е надмогнал състоянието на безличното съществуване като човек-маса. Поел е отговорността за собствения си живот, но не отделно и независимо от другите, от социума и от света, а в него – заедно с хората около себе си като съзнателна, мислеща и действаща съставна част на едно национално и наднационално световно общество. „Да живееш сам, означава да живееш социално“, утвърждава Бек новия тип човек и интегрирана индивидуалност в Световното рисково общество.

Четвърта глава на дисертационния труд представя теософските алтернативи на рисковото общество като резултат от очертаните в предишните глави основания, философски аспекти на доктрината на Елена Блаватска и на рисковото общество,

формулирани от Улрих Бек. В процеса на търсене и откриване на паралели се оформя поредица от доказателства за това, че представената от Елена Блаватска теософска доктрина има социален характер и съдържа идеи за облекчаване на индивидуалното и обществено съществуване. Самото създаване и замисъл на Теософското общество през втората половина на 19 век и творческото дело на Елена Блаватска, Хенри Олкът и техните последователи има за крайна цел превръщането на теософията в гледна точка и начин на живот на повече хора, независимо от социалните различия и неравенства. Конкретен израз на тези усилия са оставените писмени източници по практическа теософия. Освен самата Блаватска, конкретни трудове пишат най-близкият ѝ сподвижник Хенри Олкът и Чуруппумулладж Джинарадждаса.

При обяснение на практическата теософия Хенри Олкът прави сравнение с теоретичната и приложна математика. Набляга на това, че Теософското общество би останало просто една затворена и неизвестна организация от хора, ако неговите членове не са активни в работата си за постигане на поставените цели – Всемирно братство, сравнително изучаване на философия, наука и религия, изследване на скритите сили в човека. Това, което според Олкът е най-важният принос на учреденото през 1875 г. Теософско общество, е, че с дейността си то кара хората да мислят. Хенри Олкът акцентира върху промяната на личното съзнание като най-важна предпоставка за промяна в общественото съзнание по пътя към високата нравственост и духовност. „Практическата теософия несъмнено е възможна. Тя се изразява в нравственото въздействие върху злото и порока чрез ежедневните усилията на отделни членове на Обществото, колективно и лично вдъхновени от духовна сила, която се създава от единството на целта, идеите и предаността към истината“⁵⁷, пише Олкът. Четвъртият президент на Международното Теософско Общество (1946-1953) Чуруппумулладж Джинарадждаса в своите лекции в Чикаго и Бирма в периода 1910-1914 г. представя конкретните приложения на теософското знание в семейството, в училището и в колежа, в бизнеса, в науката и изкуството, в държавното управление⁵⁸.

⁵⁷Олкотт, Г.С. Практическая теософия. М., изд. Сфера, 2002, на: https://litvek.com/b.usr/Genri_Stil_Olkott_Prakticheskaya_teosofiya.pdf, с.24

⁵⁸ Джинарадждаса, Ч. Практическая теософия, на: <http://www.theosophy.ru/lib/pr-theos.htm>

Във втория параграф на четвърта глава се дават главните допирни точки между теософската доктрина и Рисковото общество, а в следващите параграфи те се разгръщат и обясняват.

Индивидуализацията е първото и основно понятие, върху което се анализира, коментира, надгражда, обобщава и върху което се правят изводи в „Тайната доктрина“ и в „Рисково общество“. Елена Блаватска представя процеса на космогенезис и последващия процес на антропогенезис, чрез които разкрива как според теософията възниква и се развива човекът като индивидуалност и личност. Блаватска поставя в основата на човешката еволюция индивидуалната монада, посредством която през векове и еони се усъвършенства взаимодействието на духа и материята в индивида, като това се извършва в непрестанно единство с другите монади. Всички заедно осъществяват обществените промени и развитие. Улрих Бек анализира социалните процеси, които променят живота на отделната личност. Немският учен описва индивидуалната рефлексия към социума, пълен с рискове от различен характер в края на 20 и началото на 21 век, а от гледната точка на събития като пандемията от коронавирус, тази рефлексия се отнася с пълна сила и за началото на третото десетилетие на 21 век. Рефлексивната модерност, която като понятие и социо-културен феномен е обоснована от Улрих Бек, е преди всичко и главно индивидуален процес.

От гледната точка на общностите и възможните алтернативи в онтологичната база на теософската доктрина и теорията за рисковото общество на преден план излиза съзнанието. Съзнанието и още по-конкретната му проява – само-съзнанието, е един от общите предмети на изследване от Блаватска и от Бек. Към този предмет Блаватска подхожда метафизично. Подходът на Улрих Бек е на боравещия с цифри, данни и факти социолог, който подчертава невидимостта на рисковете и още по-невидимите им отражения в човешкото съзнание. Както при Блаватска, така и при Бек, водещ е лайтмотивът за необходимостта от качествена промяна в индивидуалното съзнание с цел приспособяване към непрестанно променящите се условия на живот и усъвършенстване на средата, в която се осъществява битието на човека и обществото. Човешкото съзнание не умира, живее безкрайно като основен елемент на вечното космическо движение, което от своя страна е основна характеристика на Абсолютната реалност на теософията и Брахман на индусите. В безсмъртното съзнание се пази най-доброто от човека през всички

негови превъплътвания, които са бавен процес на духовно, психическо и физическо усъвършенстване по пътя на еволюцията. Така изразена, тази теософска алтернатива се отнася към рисковото съзнание като общо към частно. Според теософските разбирания най-новата модерност, в която живее човечеството, е само малък отрязък от цикъла на манвантара, на активен живот в нашата вселена, на възходяща еволюция. След всяка манвантара следва същият по продължителност период на покой и ново „пробуждане” на вселената, нова манвантара, но вече на нов, по-висок, по-съвършен етап на съзнание, на духовно и материално съществуване. Така теософията и в частност теософската доктрина, представена от Елена Блаватска, могат да бъдат определени като философии на безсмъртието и оптимизма.

Единството като философски и цивилизационен феномен е основополагащо понятие в „Тайната доктрина” на Елена Блаватска и в „Рисковото общество” на Улрих Бек. Според теософията във вселената всичко и всички са неразривно свързани, макар в ежедневието си човек да не си дава сметка или да не разбира тази общност. Блаватска нарича това всепроникващо и неизменно единство Абсолют, Единна реалност, Божествена същност, която обхваща всичко видимо и невидимо на Земята и в космоса. Очертавайки параметрите на рисковото общество, Улрих Бек подчертава, че то има световен характер и в него цялото човечество е свързано и обвързано с рисковете, които само създава. Бек е по-конкретният в обосноваване на единството, като акцентира върху необходимостта от осъзнаване му като задължителен елемент от новата рефлексивна модерност по пътя към справяне и преодоляване на рисковете.

Наред със съзнанието и единството – индивидуално, социално и планетарно, Улрих Бек и Елена Блаватска имат още един общ център, около който развиват своите тези, и този център е природата. За Блаватска природата е неразривна цялост от монади, които са в постоянен процес на еволюция през минералния, растителен, животински, човешки, планетарен и космичен свят. За Бек рефлексивната модерност е съвременността, в която най-сетне хората осъзнават, че не са господари на природата, а са част от нея и разрушавайки природата, разрушават собственото си съществуване.

В реда на общности, сравнения и съпоставки се нарежда цикличността. Блаватска представя развитието на вселената, природата, човека и обществото като поредица от кръговрати, в които от неприяния Абсолют се проявява светът на формите, развива се и

се усъвършенства, за да се върне отново в непроявения свят на Абсолюта, откъдето след период на покой да започне нов цикъл на проявяване на по-високо духовно, психическо и физическо ниво. Кръговратът на рисковете е неизбежна, повтаряща се същност на рисковото общество, която Улрих Бек доказва. Производствените, икономически рискове са глобални и проникват в политиката, културата, образованието на държавите по цял свят. Създава се постоянен водовъртеж от рискове, цикличност, в която рисковите ситуации се самопораждат, поддържат се и предизвикват поредица от нови такива.

„Причина” и „следствие” са другите основополагащи понятия в теософската доктрина и разбирането за рисковото общество. При Блаватска тяхната последователност на действие и въздействие има за начало личността, отделния човек. След това се подреждат семейството, града или селото, държавата и планетата. При Улрих Бек тази последователност е обърната – рисковете се създават в икономическия и социално-политически живот на държавата и планетата, след което рисковете засягат всички работещи в едно предприятие, жителите на града, семействата, отделния индивид. В дисертацията се представя теософската аксиома за закона за карма, наричан още закон за причина и следствие свързаната с него теософска аксиома за превъплътяването. Това са понятия, добре познати и основополагащи за източната философия. В теософията значението им не се променя. От гледната точка на възможните алтернативи на рисковото общество знанието за превъплътяването е свързано с въпросите за страдание и карма. Както учи Буда и както потвърждава Елена Блаватска в „Ключ за теософията”⁵⁹, единствено чрез болката и страданието човек се учи на любов, милосърдие и състрадание – основен стремеж на теософите в изпълнение на първата цел на Теософското общество – Всемирно братство. Конкретните измерения на тези трудни уроци се проявяват в преодоляване на неспирните желания за притежание – на предмети, титли, хора, и възприемане на живота единствено като низ от лични удоволствия. Всяко превъплътяване е своеобразен риск за личността и този риск е свързан с изборите, които личността прави през живота си. Изборът на живот по правилата на висока нравственост, стремеж към взаимопомощ, милосърдие, състрадание и саможертва доближава Егото до Единната реалност, до Абсолюта. Егоистичният, безнравствен и бездуховен живот гарантира на Егото дълга поредица от прераждания заради привързаността към ниските страсти,

⁵⁹ Блаватская, Е. Ключ к Теософии, на: <http://www.theosophist.ru>, с. 152

чувства и желания. Казаното не е нищо ново както за вековното човешко знание, етика, естетика и философия, така и за целите на религиите по света. В дискурса на световното рисково общество тезата е, че колкото повече хора живеят по правилата на високия морал и братството, толкова по-ускорено социумът в неговото световно единство и обвързаност се движи в посока на освобождаване от различните видове рискове и интеграция на основата на вечни човешки принципи, които споделя и теософията – любов, милосърдие, състрадание. Теософската постановка за положителната страна на страдания в живота на човека е обоснована от стремежа за израстване – нравствено и духовно, на личността. От гледната точка на рефлексивната модерност теософската аксиома за „полезността“ на страданието е възможна опора в условията на рисковото общество. Като алтернатива се оценява и знанието за това, че всяко добро и зло, всяко страдание и радост в живота на човека е резултат от негови по-предишни действия, мисли, чувства и думи, а не е резултат от решенията на някакъв антропоморфен бог, правителства, корпорации или неизвестна сила. Доброто и злото са продукт на човешкото съзнание. Подобно е и теософското разбиране, че дяволи и сатана не съществуват – те са само продукт на човешката мисъл и страсти.

Общността между теософската доктрина на Елена Блаватска и разбирането за рисковото общество, описано от Улрих Бек, идва и от невидимостта. Теософията е преди всичко философия на невидимото, на метафизиката, която предшества всичко проявено и обяснява временната същност на феноменалното. Рисковете са невидима заплаха за човечеството и отделния човек, изразена в климатични промени, технологични катастрофи, отровни вещества, решения на далечни и непознати глобални ръководители, препарати за почистване на дома или храни с вредни съставки. От 2019 година към невидимите рискове и напълно реални заплахи се прибавя и нов вид зараза – коронавирус.

По линията на сравненията се открива още една общност между „Тайната доктрина“ и „Рисковото общество“. Както Елена Блаватска, така и Улрих Бек открито критикуват съвременната им наука – за това, че създава неверни хипотези, че е невъзприемчива за истината или открито я пренебрегва и дори, че я крие. На този фон се отбелязва яркото авторово присъствие на Блаватска и Бек в „Тайната доктрина“ и „Рисковото общество“. Двата не просто описват и регистрират древни истини или състояния на човечеството в тяхното време, а коментират със страст и ярка човеколюбива

позиция. Като краен резултат техните разсъждения, формулировки и тези отговарят на един и същ въпрос: Как е възможно човечеството да преодолее страховете, в които е потопено и които са неговото ежедневие. Блаватска и Бек отговарят различно на този въпрос, но отговорите им са водени от хуманистични подбуди. За авторката на „Тайната доктрина“ отговорът е свързан с приемане от учените и изследователите на Единната реалност, Абсолюта, Божествената същност като основа, същност, извор на проявения живот с неговата седмична същност и произтичащите от това измерения на личността и обществото. Надеждите според Улрих Бек са разумът в науката да бъде активиран и науката да промени сама себе си, като възстанови ценностите на Просвещението.

В отделен параграф се обяснява теософското разбиране за дълг и политика. На теософите е забранено като представители на организацията да участват в политиката. Те са свободни да правят това единствено в качеството им на частни лица. Блаватска обяснява този парадокс със следните причини: „Опитът да се постигне политическа реформа, докато не се появят промени в човешката природа, е като изливане на ново вино в стари мехове“⁶⁰. Блаватска многократно подчертава, че всички обществени промени започват първо с промяна в личното съзнание, след което се променя общественото съзнание и се постигат положителни промени в живота на целия социум. Изпълнявайки своя дълг, отделният теософ и Теософското общество като цяло извършват точно политическа дейност с дългосрочен ефект – със своите образователни и социални функции поставят здрави основи на бъдещо световно общество, построено на принципите на братство, единство, сътрудничество, любов и милосърдие. Това са общочовешки идеали, които в различни епохи са „присламчвани“ към една или друга идеология и все още имат утопичен характер. Това не омаловажава тяхното значение като стремеж към изграждане на по-съвършено общество. Напротив, дългът на теософа да действа активно за тяхното практическо осъществяване превръща Теософското общество в един от „посредниците на политиката“, за които говори Улрих Бек.

Представените в четвърта глава теософски алтернативи на Рисковото общество имат преобладаващо епистемологичен характер. Въпрос на личен избор е дали ще се приемат, отхвърлят или ще има само частично съгласие по някои от постановките в „Тайната доктрина“ и „Ключ за теософията“. Практическият характер и насоченост на

⁶⁰Блаватская, Е. Ключ к Теософии, на: <http://www.theosophist.ru>, с. 154-155

знанието, поднесено от Блаватска, оформя неговия дълбок смисъл за личността и обществото. Теософските възгледи, които са и принципи в източната философия – за единството, превъплътяването, страдание и карма, отговорност, е лесно да бъдат отхвърлени, преди да бъдат изучени. Но когато се вникне в техния безкраен простор от познание, благородство и хуманност, е възможно да бъдат одобрени, приети и чрез тях да започне промяна – първоначално лична, индивидуална, която да започне да влияе и да се отразява на заобикалящия свят. Така този свят с всички негови рискови ситуации и предизвикателства е възможно да започне да се променя. Хипотетичният характер на това предположение е еволюционен, а не революционен по отношение на съзнанието, действието, поведението в живота. В същността си теософията е еволюционна теория, която залага на постепенната, но сигурна и категорична промяна – индивидуална и социална, във възходяща посока чрез усъвършенстване на единството от дух и материя.

8. Заключение

В заключението на дисертационния труд се обобщават резултатите от изпълнението на поставените четири задачи и целта на дисертацията да разкрие и покаже социално-философските аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска, които могат да се използват като възможни решения за проблеми на Рисковото общество. Налага се изводът, че съществуват общи посоки за анализ между „Тайната доктрина“, „Ключ за теософията“ и Световното рисково общество, и главната сред тях е човекът и обществото, в което живее, и още по-конкретно – съзнанието като основа за развитие и предпоставка за положителна промяна на личността и средата. Тези общности се използват като предпоставка за разкриване на водещи постановки от теософската доктрина на Елена Блаватска – за непрестанната еволюция на човека като седмична същност, за развитието в съответствие със закона за причина и следствие – карма, за многобройните му превъплъщавания като необходимост за нравствено и духовно усъвършенстване, за преходността, теософското разбиране за добро и зло, за ролята на страданието, за теософския дълг и отношението към политиката. Всичко това в единна и неотделима цялост формира теософски алтернативи на рисковото общество, чието разкриване е първо познавателен и образователен процес. Тези алтернативи дават възможност за процес на индивидуално развитие на високоотговорни и високо морални личности, които осъзнават своето битие в единство и служене на общите интереси на

социума; в служене на обществото с цел създаване на ред и сигурност по законите на любовта, милосърдието, братството и единството. Така чрез нов тип индивидуализация и контрол на собственото развитие е възможно да се върви към нов тип интеграция на обществото като цялост от отговорни и високо морални личности. Тези изводи дават основание посочената в началото на научното изследване хипотеза да се утвърди като теза, която гласи, че *съзнателната лична промяна, основана на висока нравственост и духовно развитие, води постепенно до намаляване рисковия характер на обкръжението, на средата, и до промяна на рисковото световно общество в общност с повече разбирателство, мир, взаимопомощ.*

Разбирането за индивидуалното човешко съзнание като неразделна част от Световния разум, от Единната реалност, наречена в теософията Абсолют, а в индуизма Брахман, е алтернатива на отчуждението и страха в рисковото общество. Осъзнаването на единството и разбирането, че слабостта и силата, вярата и отчаянието са преди всичко състояния на съзнанието, осигуряват възможности за промяна. Промяна по посока на преодоляване на егоизма и постепенен преход към повече търпимост и сътрудничество. Приемането на теософската аксиома, че доброто и злото са продукт на човешкия разум, е стъпка към разширяване на съзнанието – индивидуално, а в последствие и социално, с цел надмогване на алчността, агресията и противопоставянето. Независимо от утопичния характер на тези алтернативи по отношение на сегашния етап в развитието на човечеството, теософското разбиране за еволюцията, за дълга и политиката предлага база, върху която да се изграждат модели на поведение и организация, насочени към подобряване на живота на личността и обществото.

САМООЦЕНКА НА ПРИНОСИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

Приносите на дисертацията са теоретични. Представят се за пръв път в България основните философски и социални аспекти на теософската доктрина на Елена Блаватска. Представят се за пръв път в цялост характеристиките на рисковото общество в концепцията на Улрих Бек. Разкриват се възможни теософски решения за преодоляване на риска и промяна на съвременната цивилизация в посока на формиране общество на мир, сигурност, стабилност и разбирателство.

Настоящото изследване показва, че теософията в конкретния ѝ израз в трудовете на Елена Блаватска е възможно да бъде описвана и сравнявана, както и да бъде анализирана от гледната точка и в дискурса на социалните ѝ аспекти и значимост на нейните постановки за човека и обществото. Теософската доктрина на Елена Блаватска утвърждава, че светът е познаваем в своето многообразие и единство, и познанието няма граници. Този гносеологически оптимизъм е важна предпоставка за преодоляване песимизма и отрицанието към света, обществото и човека в изпълнената с проблемност настояща световна действителност.

Теософски аксиоми като вечното и непреставашо движение в природата, единството на жива и „нежива” природа, всепроникващата градивна сила на електромагнетизма, единството на дух и материя, редуването на еволюция и инволюция, всеобщата разумна същност на вселените и свързаните с нея понятия за добро и зло, за причина и следствие, за повторваемост и неизбежно постигане на морално съвършенство – всичко това са постулати от „Тайната доктрина”, които задават проблемен изследователски кръг за проучване в паралелно съотнасяне с проблемния кръг от въпроси на съвременното общество с неговия основен определител като Рисково. Това е една огромна област за проучване и дисертацията е само възможно начало.

ПУБЛИКАЦИИ

1. **Символите на мъдростта във Вишну Пурана и „Тримата братя и златната ябълка“ – за някои общи философски аспекти в българската вълшебна приказка и втора глава на Вишну Пурана** – В: Езиков свят, Т. 18, кн. 1/2020, с. 119-124
2. **Some social aspects of the Secret Doctrine of Helena Blavatsky**, at: 4th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: <https://centerprode.com/conferences/4IeCSHSS/4IeCSHSS.pdf>, p. 227-236
3. **Eternal wanderings of the Monad**, at: 3rd International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: <http://centerprode.com/conferences/3IeCSHSS/3IeCSHSS.pdf>, p. 327-333
4. **East-West dialogue in the introduction to „The secret doctrine” by Helena Blavatsky**: MMK 2018 International Masaryk Conference for Ph.D. students and young researchers: https://www.vedeckekonference.cz/library/proceedings/mmk_2018.pdf, p. 965-970
5. **Диалогът Изток-Запад в Увода на „Тайната доктрина”** от Елена Блаватска или тайна ли е „Тайната доктрина” – В: Сборник на Философския факултет на ЮЗУ, Бл, 12/2018 г., с. 63-70
6. **Епистемологични и семиотични главоблъсканици в житните кръгове** – В: Сборник на Философския факултет на ЮЗУ, Бл, 12/2017 г., с. 144-154
7. **Веберовият дух на капитализма - предвестник на рисковото общество** – В: Nota Bene, 35(2017): <http://notabene-bg.org/read.php?id=430>